

DOSYA/DERLEME**TÜRKİYE'DE ÜRETKEN OLMAYAN İŞÇİLER
SÖMÜRÜLMÜYORLAR MI?**

Yiğit KARAHANOĞULLARI*, E. Ahmet TONAK**

Bazı sorular, "dam üstünde saksığan" misali, insana "bu da nereden çıktı" dedirtir. Başlıktaki soru da Marksist teoriye, özellikle iktisadi tahlil araçlarının inceliklerine aşına olmayan okuyuculara gereksiz gelebilir. Verilebilecek cevaplar basit ya da aşıkâr sanılabilir. Oysa, Marksistlerin bu soruya verdikleri cevaplar kendi aralarında çok farklılaştığı gibi, üretken olan ve olmayan emek (ÜOE) tartışmaları da yıllardır bitmiyor. Ayrıca, bu derginin okuyucularının çoğu hekim veya sağlık çalışanı olduğuna ve çalışma ortamına bağlı biçimde üretken emek konuları değiştiğine göre verilecek cevap onları da ilgilendirecektir¹. Öyle ya, toplumsal üretimin neresinde, kimlerle birlikte bulunduğumuz, ne kadar sömürüldüğümüz, Türkiye'de birçok meslek için olduğu gibi sağlık çalışanları için de henüz yeterince netliğe kavuşturulmamıştır.

Konumumuzu baştan açık etmekte sakınca yok: evet, sadece Türkiye'de değil, bütün kapitalist toplumlarda üretken olmayan işçiler sömürülmektedir. Başlıktaki sorunun Marksist perspektiften ele alınışı üretken olan ve olmayan emek/emekçiler/faaliyetler ayrımı üzerine geliştirilmiş bir kavramsal çerçeveyi ve ona dayanan bir ölçütler kümesini gerektirir. Dolayısıyla, başlıktaki soruya bizim gibi "evet" diyenler arasında bile sözkonusu kavramsal çerçeveye, ölçütlere ve onlara dayanan ampirik değerlendirmelere ilişkin her alanda görüş birliği olmaması bir bakıma doğaldır. Özellikle, ölçütlerin verili bir toplum/ekonominin sektörlerine, alt sektörlerine ve çeşitli mesleklerle uygulanmasında -tabiri caizse eller veri setleriyle kirletildiğinde -farklı yaklaşımların ortaya çıkması anlaşılabilir bir durumdur. Kaldı ki, bütün bu alanlardaki olası bir görüş birliği bile otomatik olarak Marksist kategorilerin nicel büyüklüklerinin belirlenmesi sırasında kullanılan bir dizi ampirik varsayımın ve hesaplama yönteminin benzeştiği anlamına gelmez.

Kısacası, ilk ağızda cevabı kolay sanılan bu soru ile ancak doğrudan yüzleşildiğinde, yani bizim burada Türkiye için yapmaya çalıştığımız gibi, verili bir toplum için somutlamaya girildiğinde, ne denli çetrefil bir alana girildiğini sezme mümkün oluyor. Tabii, ilginç kaynağı kendi başına sorunun çetrefilliliği değil, verilecek cevapların birikim dinamiklerinin anlaşılması için gerekliliğinin yanısıra sol siyasetin politik ve örgütsel tercihlerini, stratejik kararlarını da besleme potansiyelidir.

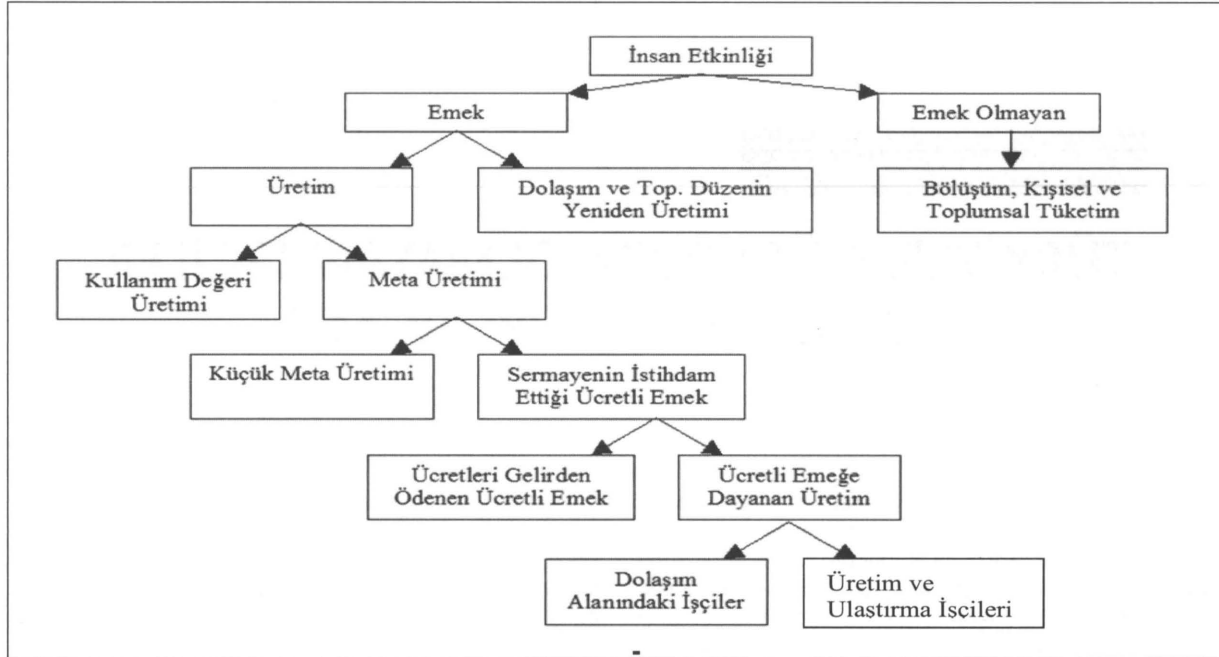
Baştan, konumuzla doğrudan ilgili olması bakımından kısaca da olsa sömürü kavramı üzerinde durmakta yarar var. Sömürü, bir kavram olarak en genel şekliyle siyasi retorik içinde, akademik tartışmalarda, özellikle ABD ampirik sosyolojisinden beslenen çalışmalarda öteden beri yaygın olarak kullanılmıştır. Bizim kullanımımız daha özgüldür, Marksist teorinin bu kavrama kazandırdığı içeriğe işlevsellik kazandırma amaçlıdır. Sosyalizme gönül verme, kapitalizmin adaletsiz bir düzen olduğu fikrinden, bizzat bu fikrin maddi dayanağının ise işçi sömürüsü olduğu tesbitinden beslenir. Sömürü denildiğinde artık değer üretimi ve ona kapitalistlerin el koyması akla gelir hemen. Bu genellik düzeyinden somut gerçekliği kavramaya girildiğinde teorik ve ampirik sorunlarla karşılaşılması doğaldır.

Açmaya çalışalım: kapitalist toplumun iki sınıftan ibaret olduğunu papağan gibi tekrarlamak ve genellemelerle yetinmek, bizi, sınıfları verili bir toplum bağlamında somut olarak haritalandırmak işinden kurtarmaz. Hatta, tam tersine bizzat iki sınıflı toplum soyutlamasının kendisi somut ve ayrıntılandırılmış bir haritalandırmayı ima edip, o çabayı gerekli kılar². Aynı şekilde, kapitalizmde işçilerin artık zamanlarına el konulması yüzünden sömürüldüklerinden her fırsatta dem vurmak yetmez. Üretken olsun, olmasın işçilerin nicel varlıklarının belirlenmesi, sınıfın bu iki kesiminin göreceli büyüklüklerinin zaman içinde nasıl değiştiğinin tesbitini de gerekli kılar. Bu bağlamda, örneğin, "Türkiye'de üretken olmayan işçiler acaba ne kadar sömürülüyorlar; daha az mı, daha çok mu; kimden, daha az ya da daha çok" gibi soruları ciddiye almak gerekir. Kaldı ki, özellikle içinden geçtiğimiz bu derin

*Yrd. Doç. Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi

**Prof. Dr., Uluslararası Ekonomi Politik Yüksek Lisans Programı, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Şekil 1. Tüm insan etkinliklerinin üretkenlik tanımına göre tasnifi

kriz döneminde kapitalizmin dinamiklerinin doğru değerlendirilebilmesi de bu tür somut soruları dayatmaktadır. Afaki, genel geçer cevaplarla idare ederek varılabilecek noktaya çoktan gelinmiştir; bu durumu aşabilmek için bir dizi kolektif çalışma bizi beklemektedir. Bu yazı ve onu besleyen ön çalışmalar sadece bu bakir alandaki ilk çalışmalar olarak görülmelidir³.

Bu yazıda ele aldığımız soruyu şöyle bir sıra izleyerek cevaplamaya çalışacağız. İlk, teorik geri planı tanıtabilmek bakımından artık değer, sömürü, üretken olan ve olmayan emek (ÜOE) gibi temel kavramları kısaca tartışacağız. Ardından, bu kavramsal çerçevenin ampirik çalışmalarda somutlanışına ilişkin bazı değerlendirmeler yapıp Türkiye üzerine elde ettiğimiz bulguları sunacağız. Son bölümde de bu bulgular üzerine kimi değerlendirmeler yapmaya girişeceğiz.

Teorik Çerçeve

Kapitalistler nasıl olup da edindikleri karlar yoluyla zenginleşmekle kalmayıp, yatırımlarını artırıp, ekonomilerin büyümesine yol açabilmektedir? Kapitalist toplumların dinamiklerine, ekonominin işleyiş süreçlerine kafa yoranlar, Adam Smith'ten önce de, sonra da bu soruya cevap aramışlardır. Karın, dolayısıyla sermaye birikimin kaynağını tespit edebilmek hep önemli görülmüştür. Marx'ın cevabı, hiçbir alçak gönüllüğe kapılmadan, kendi buluşu olarak öne sürdüğü artık değer teorisidir. Bu teorisinin en genel ve soyut hali *Kapital*'in I. cildinde geliştirilmiştir. Bilindiği gibi, *Kapital*'in ilk yüz sayfası meta, değer, mübadele değeri, kullanım değeri, emek, emek gücü v.b kavramların sistematik bir biçimde geliştirilmesine hasredilmiş ve ancak bu kavramlar sayesinde artık değerlerin inceliklerini tartışabileceğimiz teorik bir zemin oluşturulabilmiştir.

Bu yazıda sözkonusu temel kavramları tanımlamaya ve onları esas alan artık değer teorisinin ayrıntılı ve teknik bir tartışmasına girmeyeceğiz. Sadece artık değeri (ve artık zamanı) tanımlayarak, yazının esas kavramsal geri planını oluşturan üretken olan ve olmayan faaliyet (dolayısıyla ÜOE) ayırımına geçeceğiz.

Bir başka biçimde söyleyecek olursak, 8 saatlik iş gününün yarısında kendini yeniden üretecek miktarda değer (ücret) yaratan emekçi, kapitalistle yaptığı ücret sözleşmesinin gereği olarak çalışmaya devam ederek (satmış olduğu emek gücünün kullanım değerinin, yani bizzat değer yaratan emek faaliyetinin sonucu olarak) günün geri kalan 4 saatlik kısmında yaratacağı ekstra değere (artık değere) kapitalistin el koymasını sağlar. İşte bu son 4 saatlik emek zamanı artık emek zamanıdır ve üretim faaliyeti içinde yaratılan (üretilen) artık değer maddi bazını oluşturur. İşçinin yarattığı bu fazla değere el koyduğu için de kapitalist, işçiyi sömürmüştür. Bu örnekte sömürü oranı (4 saat/4 saat), yani %100'dür. İşte bu oranı Marx hem artık değer oranı hem de sömürü oranı diye tanımlamıştır.

Üretken olan ve olmayan emek ayırımı bizzat bu ayırımın içerdiği kelimelerin çağrıştırdığı üretim ve emek kavramlarına netlik kazandırmayı gerektirir⁴. Kolay olandan başlayalım; burada kullanıldığı şekliyle emek harcama faaliyeti toplumsal yeniden üretim içinde giriştiğimiz faaliyetlerin başında gelir. Bu yanı sıra, toplumsal yeniden üretimin parçası olması hasebiyle fiziki efor sarfetme anlamında kullanılan emek harcama işinden çok daha özgül bir niteliği vardır. Örneğin, hoş vakit geçirme amaçlı dans ederken sarfettiğimiz efor/çaba/fiziki yorulma --'emek harcama'-- toplumsal yeniden üretim içinde vuku bulan emek faaliyetinden farklı bir şeydir. Yukarıda sunduğumuz şema (Şekil 1) ekonomik faaliyetlerin ve o

bağlamda üretken olan ve olmayan emeğin tasnifine imkan tanıdığı gibi neyin emek harcanan bir faaliyet olarak görülmesi gerektiğine de açıklık getirecektir.

Tüm İnsan Etkinliklerinin Üretkenlik Tanımına Göre Tasnifi⁵

Şekil 1'deki tasnif Savran ve Tonak (2007)'de insanın giriştiği ekonomik faaliyetlerin içinde emek harcanıp harcanmadığı, meta üretilip üretilmediği, emek gücünün sermaye ile mübadeleye girip girmediği ve de en önemlisi artık değer üretilip üretilmediği sorularına cevap arayarak oluşturulmuştur. Bir başka biçimde söyleyecek olursak, sözkonusu sorular sermaye için kapitalizmde üretken emek olmanın ölçütlerini oluşturabilmek için netleştirilmesi zorunlu sorulardır. Ki bu sorulara verilen cevaplar bazında geliştirilmiş yukardaki şemaya dayanarak üç ölçüt belirlenmiştir. Kapitalist toplumlarda üretken emek sayılabilmek için,

- Emeğin üretim faaliyeti ile iştilig ediyor,
- Emek gücünün sermaye ile mübadeleye giriyor,
- Sermaye için artık değer ürettiği olması gerekir⁶.

Tekrarlamakta yarar var, bu ayrımın kapitalizmin dinamiklerinin kavranması, verili bir ekonominin geçirdiği süreçlerin izlenmesi için son derece elzem olduğu görüşündeyiz. Öte yandan, aynı ayrımın sınıfların nicel boyutlarının belirlenmesinde doğrudan bir ölçüt gibi kullanılmasını yanlış bulduğumuzu da belirtmemiz gerekiyor⁷. Şüphesiz, bu tercih, ancak bu ayrımın uygulanmasıyla somutlanabilecek sermaye birikim dinamiklerinin toplumsal sınıfları ve katmanları etkilemediği anlamına gelmez. Bu anlamda, sınıflar içi ve arası değişimlerin izlenebilmesini ÜOE ayrımını temel alan ampirik çalışmalar yukarda da değindiğimiz gibi dolaylı olarak zenginleştirir.

Örnekleme bakımından, sağlık çalışanlarının ülkemizde toplumsal yeniden üretim içinde değiştirmek zorunda kaldıkları sınıfsal konumlarının ancak dolaylı bir biçimde (yani, sermaye birikim dinamikleri aracılığıyla) ÜOE ayrımı ile ilişkili olduğunu somutlamaya çalışalım. Son 20-25 yıldır piyasa ve özelleştirme mantığı sonucu sağlık sektöründe göze çarpan iki gelişme şudur: bir yandan daha önceki dönemlerde başlamış olan "muayenehaneleşme" süreci piyasacı gelişmelerle köşeye sıkışırken, öte yandan kamu hastanelerinde çalışanlar özelleştirmeler sonucu konumlarını değiştirmişlerdir⁸. Şöyle ki, ilk durumda, özel muayenehane sahibi hekim kendi hesabına çalışan bir küçük burjuva konumu ile bir yandan yanında çalıştırdığı ücretlileri sömürürken, kendisi meta biçiminde hekimlik hizmeti ürettiği için (ki bütün kapitalistçe üretilmiş metalar gibi artık değer içermektedir) kendisini de sömürmektedir. Aynı hekim sermaye birikim sürecinin dinamikleri icabı köşeye sıkışıp, muayenehanesini kapatıp bir özel hastaneye ücretli olarak geçmek zorunda kaldığında eski küçük burjuva konumundan, muhtemelen hayat standardı da kısmen azalmış bir işçiye dönüşmüştür. İkinci durumda, yani kamu

hastanesinin özelleştirilmesi durumunda ise, kamu çalışanı iken özel sektöre geçmek zorunda kalan, örneğin, bir hemşirenin ücretli emekçi konumunda herhangi bir değişim olmamıştır. Ama, kamuda çalışırken, sağlık hizmeti meta biçimini almadığı, dolayısıyla artık değer üretimi söz konusu olmadığı için üretken sayılamayacak hemşire şimdi özel hastanede artık değer üretmekte olduğu için üretken emekçiye dönüşmüştür⁹. Bu son örnek, yazının esas ele aldığı konuya da ayrıca netlik kazandırmaktadır. Hemşire, her iki durumda da ücretli emekçi olduğu, kamuda da artık emek zamanına el konulduğu için sömürülmektedir ve işçi sınıfının tartışma götürmeyecek biçimde asli bir parçasıdır. Yalnızca, kamuda çalışırken maddi varlığı (ücretinin kaynağı anlamında) üretken faaliyetlerde üretilen artık değer iken, özel hastaneye geçtikten sonra bizzat kendisi artık değer üretir hale gelmiştir.

Dolayısıyla, aşağıda sunacağımız ampirik bölümde emekçileri içinde oldukları faaliyetin üretim olup olmadığına ve artık değer üretilip üretilmediklerine bakarak tasnif etmemiz ve ardından üretken olmayan emekçiler için sömürü oranını nicel olarak belirlemeye çalışmamız hem anlamlı hem de kavramsal açıdan tutarlıdır.

Ampirik Durum

Marx *Kapital*'in I. Cildinin 9. Bölüm'ünde "artık değer oranı ... emek gücünün sermaye tarafından veya emekçinin kapitalist tarafından sömürülme derecesinin tam ifadesidir" der. Ve her ne kadar bizim de yukarda kullandığımız gibi, yine aynı Marx *Kapital*'in değişik yerlerinde artık zamanı gerekli zamana bölerek sömürü oranını ifade etmişse de, çokluk hatırlanan artık değer oranı ile sömürü oranı arasında eşitliklerdir. Oysa, üretken olmayan işçiler de emek güçlerini sermaye ile mübadeleye sokmak zorunda bırakılarak, yani emeklerinin kullanım değerinin sermaye tarafından tüketilmesiyle ve artık emek zamanlarına el konulmasıyla kapitalistler tarafından sömürülmektedirler. Bu olguya Marksist literatürde hem bu genelliği içinde hem de üretken olmayan işçilerin sömürü oranının ampirik olarak somutlanması anlamında gereken ilgi gösterilmemiştir. Bu durum, kısmen ÜOE üzerine geçen teorik tartışmaların bulanıklığı, kısmen de emek değer teorisinin daha asli kategorilerinin (sabit ve değişir sermaye, artık değer) bile ampirik ölçümlerinin uzun süre yeterince ilgi görmemesi ile açıklanabilir.

Marksist literatürde üretken olmayan işçilerin sömürü oranının bizim bildiğimiz ilk ölçümlerinden biri Shaikh ve Tonak (1994) tarafından ABD ekonomisinin 1948-89 dönemi için yapılmıştır. Sözkonusu ölçüm sırasında geliştirilen formülasyon bu yazıda da Türkiye verilerini kullanarak yaptığımız ölçümün temelini oluşturmuştur. Shaikh ve Tonak'ın (1994) önerdiği formül şu şekildedir:

$$e_{uo} = [(h_{uo} / h_v) / (ec_{uo} / ec_v)] * [1 + (S/V)] - 1$$

Burada,

e_{uo} = üretken olmayan işçilerin sömürü oranı,

h_{uo} = üretken olmayan işçilerin çalışma süresi,

h_u = üretken işçilerin çalışma süresi,

ec_{uo} = üretken olmayan işçilerin toplam ücreti,

ec_u = üretken işçilerin toplam ücreti,

(S/V) = üretken işçilerin sömürü oranı = artık değer oranıdır.

Görüldüğü üzere, üretken olmayan işçilerin sömürü oranını hesaplayabilmek için formülün sağ tarafındaki üretken işçilerin sömürü oranını da (S/V) -ki bu, verili bir kapitalist ekonomide artık değer oranının kendisi demektir- bilmek gerekiyor. Türkiye'de Marksist emek değer teorisine dayanan ampirik çalışmalara maalesef ilgi çok az olduğundan bu alanda kullanılabilecek zaman serileri yakın zamana kadar yoktu. Bu boşluğu Karahanoğulları (2008) doldurmuştur. Dolayısıyla, aşağıdaki ölçümlerimizde hem üretken işçilerin sömürü oranının (S/V) hem de formülün diğer değişkenlerinin değerlerini Karahanoğulları (2008)'den derleme imkanımız oldu. Bu yazı başlığında (S/V) 'nin ölçüm metodolojisinin ayrıntılarına girmemekle birlikte veri setinin kaynakları, faaliyetlerin üretken olan ve olmayan olarak tasnifi ve kullanılan varsayımlar için yazının sonunda sunulan Ekler'e bakılabilir.

Aşağıdaki ilk şekilde, Türkiye'de 1988-2006 dönemi için hesaplanmış üretken olan ve olmayan işçi kesimleri için sömürü oranlarını sunuyoruz. İlk dikkati çeken, artık değer oranı daha hızlı olmakla birlikte, her iki oranın da bu dönemde artmış olması ve bu durumun 1999 sonrası daha da hızlanarak çok açık bir hal almasıdır. ABD ekonomisi için Shaikh ve Tonak'ın (1994) yaptığı ölçümlerde her iki oran arasındaki fark %10'u aşmamasına rağmen Türkiye'de üretken olmayan işçilerin sömürü oranı 1999 yılında üretken işçilerin sömürü oranının yarısına kadar düşmüştür. 2006'ya gelindiğinde üretken olan işçilerin sömürü oranı (yani artık değer oranının kendisi)

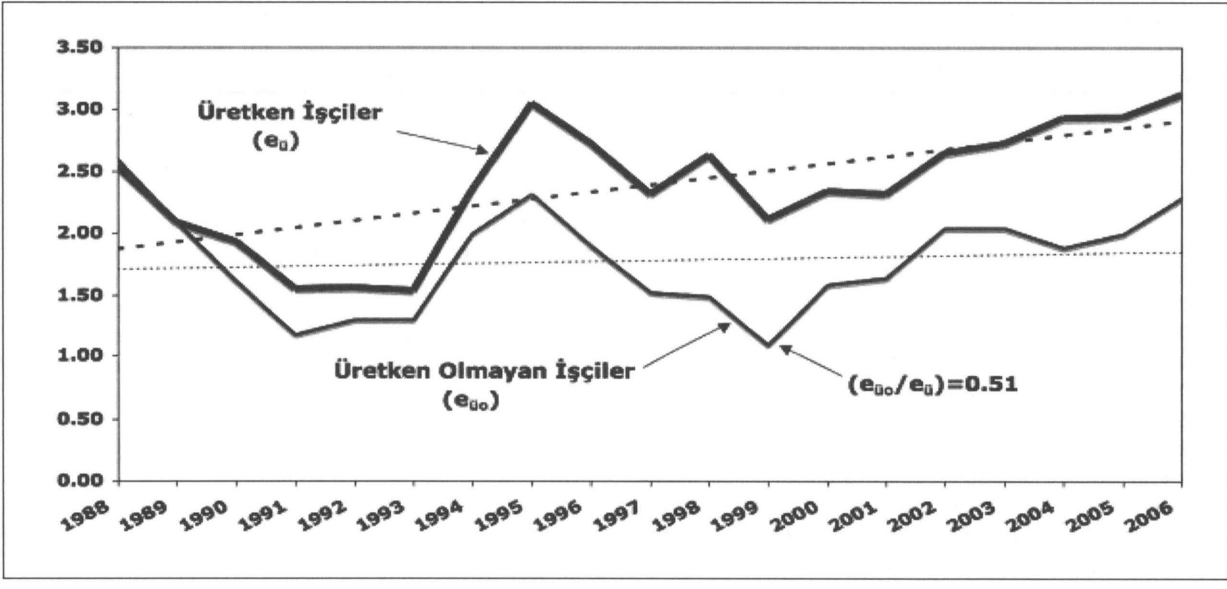
%312'ye, üretken olmayan işçilerin sömürü oranı %228'e kadar yükselmiştir. Bu nicel sonuçları daha popüler bir dille ifade edecek olursak, 8 saatlik iş gününün üretken işçilerin durumunda yaklaşık 6 saatine, üretken olmayan işçilerin durumunda ise 5.5 saatine kapitalistler tarafından el konmaktadır!

Fakat bu ilk ampirik tablo sadece sektörlerin toplulaştırılmış verileri esas alınarak hesaplanmış iki sömürü oranının genel seyrini vermektedir. Genel eğilimler ve Türkiye'de şimdiye kadar bilinmeyen bir gerçekliği dile getirmesi bakımından orijinal olmakla birlikte, bizim birçok açıdan önemli gördüğümüz sektörler arası farklılıkları gizlemektedir. Bu nedenle üretken olmayan sektörleri ayrıştırarak ikinci bir hesaplama daha yaptık. Aşağıdaki ikinci şekilde ticaret, finans ve kamu şeklinde ayrıştırılmış her bir sektörün işçileri için hesapladığımız sömürü oranlarını sunuyoruz. Burada da ilk anda dikkati çeken ticaret ve finans sektörlerindeki sömürü oranlarının hem bütün dönem için hem de özellikle 1999 sonrası hızlanan bir artış göstermesidir. Oysa kamu sektöründeki işçilerin sömürü oranı 2001 - 2006 arası %35'lik bir artışla %104 seviyesine erişmesine rağmen tüm dönem ortalaması olarak bir artış eğilimi göstermemiştir. Öte yandan 1999 - 2000 kriz dönemine gelene kadar finans ve kamu sektörlerindeki sömürü oranları birbirlerine bir hayli yakın seyrederken kriz sonrasında finans sektöründeki işçilerin sömürü oranı %170'lik bir artışla 2006'da %310 seviyesine erişmiştir.

Sonuç

Dönemin geneline bir bütün olarak baktığımızda ve işçileri üretken olan ve olmayan şeklinde ayrıştırdığımızda sömürü oranlarının farklılaştığını görmekteyiz. Esasında bu farklılaşmanın Türkiye için bu dönem zarfında yapısal bir durum yarattığını açıkça söyleyebiliriz. Üretken olmayan alandaki sömürü oranı üretken alana göre daha

Şekil 2. Sömürü oranları 1988-2006 üretken ve üretken olmayan işçiler

düşüktür. Bu tür bir sonucun daha detaylı bir incelemeyi gerektirdiği ve Türkiye'nin geçirdiği yapısal değişimlerle doğrudan ilişkili olduğu ortada.

Ticaret sektöründeki sömürü oranının, üretken alandaki sömürü oranının kat kat üstünde seyrettiği ortaya çıkmaktadır. Bu da yapısal değişimlerin sonucudur. Ticaret sektöründe ortaya koyduğumuz bir diğer önemli tespit söz konusu yüksek sömürü oranının son derece hareketli oluşu. Bunun bir nedeni, ticaret sektörünün, ekonomik genişleme ve daralma çevrimlerinin etkilerine doğrudan açık olması olabilir. Bir diğer neden ise ticaret sektöründeki üretimin çoğunlukla örgütsüz, kayıtdışı, yarı zamanlı, iş güvencesinin olmadığı istihdama dayanmasıdır. Yani sermayedara son derece kolayca ve hızlı bir biçimde sömürü oranını değiştirebilme imkanı sunan bir istihdam şekli söz konusudur. Gündelik yaşam deneyimlerimizin de bu tesbitimizi doğruladığını düşünüyoruz.

Yukardaki şekillerin ortaya koyduğu üzere benzer bir "esneklik" finans sektöründe de söz konusudur. Sömürü oranındaki en büyük dalgalanmalar -özellikle 2000 sonrası hızlı yükseliş düşünüldüğünde- ticaret sektörüyle birlikte finans sektöründe de yaşanmıştır. İlginçtir ki, finans sektörü de, örgütlü sınıf mücadelesinin söz konusu olmadığı ve hatta grevin yasal olarak yasaklandığı bir sektördür¹⁰. Üstelik özellikle kriz dönemlerinde işten çıkarmalara, ücretsiz fazla mesai uygulamasına kolayca ve meşru biçimde başvurulduğu bir sektördür. Bütün bunlar finans sektöründe sermayenin, sömürü oranlarıyla kolayca oynayabilmesini sağlayan özellikler.

Tüm bir dönemi ele aldığımızda ve diğer sektörlerle karşılaştığımızda ise kamu kesimindeki sömürü oranının nispeten istikrarlı seyrettiğini görmekteyiz. Bu tespit de yine deneyimlerimizin bize sezdirtiği bir sonuçtur. 2000

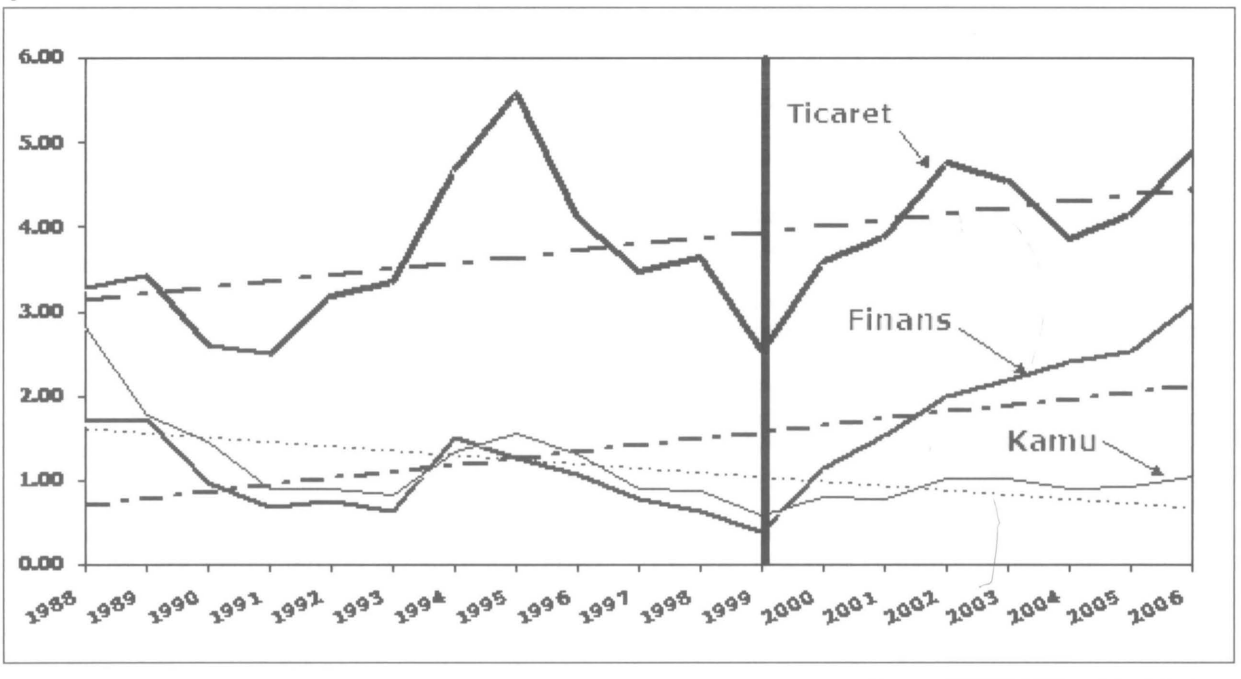
sonrası dönem için sömürü oranının en düşük olduğu üretken olmayan alanın kamu kesimi olduğu ortadadır.

1998 yılından başlamak üzere ardarda ve kesintisiz olarak yaşanan IMF'li uzun yıllar sonucunda ulaşılan bu nokta Türkiye'de neo-liberalizmin olgunluk evresi olarak görülebilir¹¹. Bu evrenin özelliği olarak ortaya çıkan tablo çok nettir. Türkiye'de üretken olmayan alanda en büyük sömürü ticaret sektöründe gerçekleşmekte, bunu aratmayacak bir hızla finans sektörü sömürü oranını arttırmaktadır. Hali hazırda sömürü oranının en düşük seviyede seyrettiği yer Türkiye'de kamu kesimi namına geriye ne kalmışsa orasıdır. Sınıf mücadelesinin bu tespiti yakalaması mücadelenin genişletebilmesi için işlevsel nitelikte olabilir. Kapitalizmin belki de en vahşi evresi olan bu neoliberal dönem kendi krizi ile boğuşurken, işçi sınıfının gündemini Türkiye ekonomisi üzerine Marksist kategorilerle yapılmış somut tahlillerle beslemek gereğini yinelemek istiyoruz.

DİP NOTLAR

1. Bu yazıda doğrudan sağlık çalışanlarının sömürü oranlarını hesaplamamakla birlikte istihdam konumlarına bağlı olarak nasıl sınıflandırılmaları gerektiğine değineceğiz. Ayrıca, yine istihdam konumlarına bağlı olarak bu yazının genel ampirik ölçümleri bağlamında ya ticaret ya da kamu sektörü içinde ele alınmış olduklarını da kaydedelim.
2. Bu haritalama konusunda hem de Türkiye bağlamında teorik olarak çok yetkin bir çalışma olarak Savran (2008)'e bakılabilir
3. Tonak (1980), Tonak (2003), Karahanoğulları (2008).
4. Bu temelde bir sınıflandırma çabası Savran ve Tonak'da (2007) yapılmıştır.
5. Savran ve Tonak (2007: 26, 34).

Şekil 3. Sömürü oranları ticaret, finans ve kamu

6. Tahmin edilebileceği gibi bu ölçütleri geliştirebilmek (ÜOE) ayrımını benimseyen klasik iktisatçılardan (özellikle Adam Smith'den) başlayarak Marx'ın görüşlerine ve Marx sonrası tartışmalara nüfuz etmeyi ve o bağlamda konumlanmayı gerektirir. Gerek Savran ve Tonak (2007) gerekse Karahanoğulları (2008) ilişkin tartışmaları eleştirel ve ayrıntılı bir biçimde değerlendirmenin yanısıra bu ayrımı temel alarak yapılabilecek ampirik çalışmaların ihtiyaç duyduğu tanımsal işlevselliğe de özen göstermişlerdir. (ÜOE) tartışmasına ilgi duyanlar için, bu yazıda giremediğimiz sözkonusu boyutların enine boyuna ele alındığı yukarıda atıfta bulunduğumuz çalışmaları öneririz.

7. Marksist gelenekten gelenler arasında (ÜOE) ayrımının hem işçi sınıfı içinde sayılmanın ölçütü olarak kullanılmasını savunanlar (Nikos Poulantzas) hem de bu ayrımı tamamen işe yaramaz bulanlar da (Antonio Negri) mevcut. Hatta, Negri daha da ileri giderek, kapitalizmin geçirdiği değişimler sonucu artık hepimizin "rüyalarımızda bile sömürüldüğü"nü söyleyerek, artık zamana el koyma ile sömürü arasındaki analitik ilişkiyi toptan terketmiştir. Negri bu uçkun görüşünü 2003 yılında kendi geçmişi üzerine bir belgeselde dile getirmiştir (Antonio Negri: A Revolt That Never Ends). Poulantzas'ın görüşlerinin eleştirisi için Savran ve Tonak (2007)'ye ve Karahanoğulları (2008)'e başvurulabilir.

8. Bu konuya ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma Savran (2008)'dedir.

9. Bkz. Savran (2008).

10. 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun 29'uncu maddesine göre Bankalarda grev yapılması yasaktır. Finans sektörü, ekonominin ve sınıf mücadelesinin en stratejik alanlarından biridir. Bizzat bu yasağın varlığı da bu görüşümüzü kanıtlar niteliktedir.

11. IMF politikalarıyla inşa edilen bu siyasetlessiz tektip neoliberal ideolojiye ilişkin Bağımsız Sosyal Bilimcilerin "IMF Gözetiminde On Uzun Yıl: 1998-2008 Farklı Hükümetler Tek Siyaset" çalışması kapsamlı tespitler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2007), IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset, İstanbul: Yordam Yayınları. www.bagimsizsosyalbilimciler.org

Karahanoğulları, Y. (2006), Marksist İktisatta Üretken Emek / Üretken Olmayan Emek Tartışmasına Dair Bir Değerlendirme, Mülkiye, XXX/250: 81-97.

Karahanoğulları, Y. (2008), İktisatsız Bir 'Değer Kuramı': Negri ve Hardt'ın Marksizme Katkıları, Toplum ve Bilim, sayı 112, sayfa 227-242.

Karahanoğulları, Y. (2008), Ulusal Hesaplar Sisteminden Hareketle Marksist Değer Kategorilerinin Ampirik Tahlili: 1988-2006 Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Haziran 2008 tarihinde sunulan doktora tezi.

Savran, S. (2008), Sınıfları Haritalamak: Sınıflar Birbirinden Nasıl Ayrılır?, Devrimci Marksizm, sayı 6-7, İlkbahar - Yaz.

Savran, S.; Tonak, E.A. (2007), Üretken Emek Ve Üretken Olmayan Emek: Açıklığa Kavuşturma Ve

Sınıflandırma Denemesi, Praksis 16, (Çev.: Özgür Narin); Çalışmanın Orijinali (1999).

Tonak, E.A. (1980), Artık Değer Oranının Ölçümü ABD ve Türkiye Toplum ve Bilim, 11: 13-48.

Tonak, E.A. (2003), İktisadi Büyüme Ulusların Zenginliğinin Artması mı Demektir? İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (Korkut Boratav'a Armağan). Köse, A. H., Şenses, F., Yeldan, E. İstanbul: İletişim Yayınları.

Weltz, A., Pichler A. (2005), Antonio Negri: A Revolt That Never Ends, Gebrüder Beetz Filmproduction, (filimin tamamına <http://video.google.com/videoplay?docid=-635735684063417950> adresinden ulaşılabilmektedir).

EKLER

Üretken Emeği İstatistiksel Olarak Tanımlamak

Her bir faaliyet dalında çalışan emek saat büyüklükleri Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı İşgücü Anketleri'nin (HHİGA) mikro veri setlerinden, toplam sektörel ücret büyüklükleri ise ulusal hesaplar sisteminden elde edilmektedir.

Üretken emek alanını tanımlayabilmek için HHİGA'lerinin mikro veri setlerindeki bireyin "işteki durumu", "mesleği" ve "çalıştığı iktisadi faaliyet kolu" bilgileri birlikte esas alınmıştır.

Faaliyet kolları açısından üretken oluşun somutlanışı şu şekildedir: "Tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılık", "madencilik ve taş ocakçılığı", "imalat sanayi", "elektrik, gaz ve su", "inşaat ve bayındırlık işleri", "ulaştırma, haberleşme ve depolama", "toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler" ("kamu yönetimi ve savunma" faaliyetlerini dışarda tutacak şekilde) ve "otel ve lokantalar" üretken faaliyetler kümesini vermektedir. Üretken olmayan faaliyetler kümesi ise "toptan veya perakende ticaret"; "mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri", "kamu yönetimi ve savunma" faaliyet kolları olarak belirlenmiştir.

Meslek kolları içinde "müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri", "idari personel ve benzeri çalışanlar", "ticaret ve satış personeli" üretken olmayan meslekler olarak sınıflandırılmıştır. "İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler", "hizmet işlerinde çalışanlar", "tarım, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar", "tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar" ve "meslekleri tayin edilemeyenler" ise üretken meslek grupları olarak alınmıştır.

Kendi Hesabına Çalışanların Geniş Emek Tanımına Dahil Edilmesine İlişkin Not

İstihdamdaki nüfus içinde işteki konumu "ücretli, maaşlı veya yevmiyeli" olan bireyler "emek" olarak toplulaştırılmaktadır. "Kendi hesabına çalışanlar" (KHÇ), küçük meta üretimi kategorisini oluşturmakta ve bir teorik tercih zorunluluğunu doğurmaktadır. KHÇ'ler girişimci olmaları ve üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaları itibarıyla ya "işveren"lerle birlikte, üretken olmayan alan içinde yer alacaktır ya da yaptıkları üretim faaliyetine

kendileri de katılıyor olmaları itibarıyla (ücretsiz aile işçileriyle birlikte) kendi emeğini sömüren işçi olarak değerlendirilecektir ve dolayısıyla geniş emek tanımı içine dahil edilecektir. Gelişmiş kapitalist ekonomilere ilişkin yazında bu tercihin önemi esas itibarıyla teorik tutarlılık açısından önemlidir. Hangi tanımın seçildiğinin ampirik olarak pek bir önemi yoktur. Zira bu ekonomilerde küçük meta üretim alanı son derece dardır. Oysa, KHÇ'nin nasıl ele alınacağı Türkiye ekonomisi için çok daha belirleyicidir. Türkiye gibi ülkelerde kendi hesabına çalışan kesimin geniş emek tanımına dahil edilmesini gerektiren nedenler vardır. Özellikle hem tarımdaki üretim hem de bir ölçüde ticaret alanındaki faaliyetler, küçük meta üreticiliği şeklinde sürdürülmektedir. Küçük meta üreticileri piyasa için üretim yapan, büyük sermaye karşısında kendi kendini daha fazla sömürerek birikim yapmaktan başka seçeneği olmayan ve giderek tasfiye edilmekte olan bir kesimdir.

Çalışılan emek saat olarak baktığımızda Türkiye'de 1988'de KHÇ'lerin çalışma sürelerinin dar emeğin çalışma süresinin yaklaşık %60'ına denk düştüğü 2006'da ise bu oranın, küçük meta üretiminin tasfiye edilmekte olmasına karşın hala %40'lar gibi yüksek düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Yani son derece yaygın bir üretim ve emek formu söz konusudur.

Ücret Ödemelerinin Üretken ve Üretken Olmayan Sektör ve Meslekler Arasında Ayrıştırılması

Her bir sektör için üretken meslek, üretken olmayan meslek oranlarının doğrudan sektörel ücret ödemelerine uygulanması mümkün olmakla birlikte, daha gerçekçi bir tahmin için üretken ve üretken olmayan meslekler arasındaki saat başına ücret farklılaşmasına dair bir bilgiyi kullanmanın daha uygun olacağını düşündük. Bunun için elimizdeki tek kaynak 1994 Hane Halkı Bütçe Anketi'dir (HHBA). Çünkü, üretken meslek tanımımızın dayandığı ISCO-68 (International Standard Classification of Occupation-68) sınıflaması sadece 1994 HHBA'da kullanılmaktadır.

İki oranın çarpımı ile elde edilecek oranların yıllık sektörel işgücü ödemelerine uygulanması ile üretken emekçiler için ödenen toplam ücretlere ulaşılmaktadır.

KHÇ'ler İçin Ücret İzafe Edilmesine İlişkin Not

KHÇ'ler, üretilen değerden kendi tüketimleri için ilgili sektördeki ortalama ücret büyüklüğünde bir izafi pay ayıran ve bunun üzerinde kalan kısım tasarruf ve yatırım yapan, bunu artırabilmek için sürekli olarak kendi sömürü oranını arttırmak zorunda olan bir kesimdir. KHÇ'lere ücret izafe edilirken, ilgili yıl ve ilgili sektördeki ortalama emek saat başına ücret büyüklükleri referans alınmaktadır. Dolayısıyla bu kesimler için de üretken olan ve olmayan emek ayrımı gözetilmiş olmaktadır.

Veri Setinin Kısıtlarına ve Üretken Mesleklere Ulaşmak İçin Yapılan Varsayımlara İlişkin Not

TÜİK, ISCO-68'e (International Standard Classification of Occupations) göre yaptığı meslek kodlamasını 2001

yılından itibaren terk etmiş ve meslekleri ISCO-88'e göre tanımlamaya başlamıştır. Birbirinden tamamen farklı olan bu iki kodlama arasında çevrim anahtarının var olmaması, verilerin sürekliliğini kesintiye uğratmıştır. Bu çalışma için daha uygun bir sınıflama veren veri seti 2001 yılında sonlanmıştır. Araştırmacılar için istatistiklerin olmadığı bir durumda yapılabilecek tek şey istatistikleri tahmin etmektir. Bu hem zorunlu hem de meşru bir yöntemdir. Zorunludur zira, 10 yıllık ardışık bir seri bulmanın bile lüks olduğu Türkiye gibi ülkelerin istatistikleriyle uğraşan araştırmacıların yapabileceği başka bir şey yoktur. Meşrudur zira, bizzat istatistiklerin kendileri de tahminlerden oluşmaktadır. Yeter ki araştırmacı yaptığı yeni tahminin sınırlarının farkında olsun.

Burada istatistik tahmini için, verilerin mevcut olduğu dönemin ortalamaları referans alınmaktadır. 1988-2000 dönemi için elde edilen üretken meslek oranları tüm döneme atfedilmiştir. Yani her bir sektörde 1988-2000 yılları arasında gerçekleşen ortalama üretken olan meslek dağılımı, tüm bir döneme, 1988-2006 dönemine uygulanmaktadır. Bunun en önemli olumsuz sonucu 1988-2006 gibi uzun bir dönem için sektörlerdeki iç dağılımın sabit kalması olmuştur. Oysa 1988-2000 verileri göstermektedir ki her bir sektördeki üretken olmayan mesleklerin oranı zaman içinde giderek artmaktadır. Bu nedenle üretken olmayan alandaki gerçek genişlemenin boyutlarının veri setimizle tam olarak yakalanamadığını net olarak söyleyebiliriz.

"Otel Lokantaların" ve "Kamu Yönetiminin" Ayrıştırılması

1988-1999 anketlerinde faaliyet kollarının tanımları 9 kategoriye içeren ISIC Rev.3'e (International Standard Industrial Classification of all Economic Activities) göre yapılırken 2000 yılından itibaren TÜİK bu tanımları değiştirmiş ve faaliyetleri 14 kola ayıran NACE Rev.1 (General Industrial Classification of Economic Activities within the European Communities) tanımını kullanmaya başlamıştır. Bu iki faaliyet kolu ISIC Rev.1 tanımında ayrı ayrı görülememektedir. "Otel ve lokantalar"ın ticaretten ayrıştırılabilmesi için genişletilmiş faaliyet kollarını içeren 2000 sonrası dönemdeki NACE tanımlarına başvurulmuş ve burada elde edilen ortalama oranlar tüm döneme uygulanmıştır. "Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik" in hizmetlerden ayrıştırılabilmesi için yıllık girdi-çıkı (GÇ) tablolarındaki ücret oranlarına başvurulmaktadır. Bu oranı hizmetler sektörüne uygulayarak "serbest meslek ve hizmetler" ile "kamu..." arasındaki dağılıma ulaşılmaktadır.

Toplulaştırmaların Tanımına İlişkin Not

Kullanmakta olduğumuz "üretim", "ticaret", "finans" ve "kamu" toplulaştırmalarının GÇ tablolarındaki ayrıntıları için Karahanoğulları'na (2008) bakılabilir. Hemen burada not etmeliyiz ki, kamunun tüm üretim faaliyetleri (KİT'ler) ilgili faaliyet dalında özel kesim üretimiyle birlikte değerlendirilmektedir.